

RESTITUIRI

APRIORISMUL PRAGMATIC

CONTRIBUȚIUNI LA PSICO-BIOLOGIA GÂNDIRII

de

EUGENIU SPERANTIA

1922

Tipografia și Librăria Românească Societate pe acțiuni
Oradea-Mare

CAPITOLUL I

Considerații introductive

§ 1. Ființa activă a dat naștere ființe; gânditoare iar gândul, din act născut, e destinat să nască actul¹.

Aceasta a fost convingerea ce ne-a călăuzit în scrierile de pân'acum și, în vederea edificării sub toate raporturile asupra acestei aserțiuni, continuăm și cercetările ce urmează.

SECȚIUNEA I

§ 2. Cea mai simplă manifestare de adaptare animală e reflexul, – relațiunea strânsă între excitare și reacțiune. Ea e răspunsul imediat al ființei printr'o mișcare la o anumită întrebare pusă de mediul ei vital.

Cu cât organizarea unui individ e mai rudimentară, cu atât activitatea sa pasibilă se mărginește la un număr mai mic de reflexe diferite.

§ 3. Dacă o mișcare e destinată să producă schimbări în mediul înconjurător, ea are însă și alt efect, După cum exercițiile musculare contribuiesc fiecare în parte (cu cât de puțin) la întărirea mușchilor; după cum repetările [4] dese ale unei mișcări contribuiesc la stabilirea treptată a unui obicei; se poate spune în general că orice act ne modifică și pe noi înșine.

§ 4. Modificările produse într'o ființă vie, direct: de actele sale proprii – și indirect: de mediu – alcătuiesc „Experiența”.

¹ Sub altă formă: Legile gândirii sunt o dezvoltare a caracterelor actului de atenție. Atenția e o repercusiune a motricității animale, deci actele gândirii se desfășură după aceleași legi ca ale motricității. De aceea gândirea logică adecvează „realitatea” adică experiența activă.

Desigur, ființa ce nu execută acte mintale nu va poseda o experiență mintală, ci experiența sa va fi exclusiv motrice, musculară, ca și actele care au repercutat-o.

§ 5. E logic și științificește util să admitem posibilitatea *teoretică* a unei limite inferioare, a unui prim grad de existență animală, al cărui unul și acelaș reflex i-ar constitui reacțiunea ce el poate opune oricărei? excitații.

Cum individul nu poate avea alt criteriu pentru cunoștința mediului decât propriile sale reacțiuni și, cum în individul sus zisei specii *fictive*, toate *excitățile*, de orice natură ar fi, produc un acelaș efect – se poate zice deci că: *din punctul său de vedere* nu există nici o deosebire între fenomenele „lumii externe” ci dimpotrivă, toate sunt identice: e unul și acelaș fenomen care se repetă.

§ 6. Să considerăm un alt individ, posedând o organizare mai complexă și prin urmare posedând facultatea de a reacționa printr'un număr superior de reflexe.

Din punctul său de vedere, fenomenele mediului său vor fi de atâtea feluri câte reflexe e el însuși capabil să producă.

În afara lui, circumstanțele pot fi infinit de variate: el le va grupa în atâtea categorii ori grupe, câte feluri de reacțiuni are el disponibile pentru a răspunde.

§ 7. Astfel fenomenele exterioare vor fi clasate în organismul său, în motricitatea sa, în „reacționabilitatea” sa și repartizate în așa fel că fiecare grupă ar corespunde reacțiunii celei mai adecvate. [5]

În fiecare grupă vor intra fenomene de mare diversitate, neavând nimic altceva comun între ele decât faptul că atrag unul și acelaș reflex cu care individul răspunde fiecăruia din acelaș grup.

§ 8. Pentru fiecare grup există anumite, limitate condiții iar o excitație care depășește acele condiții sau nu le îndeplinește suficient nu mai poate provoca reflexul corespunzător ci trece în grupa altui reflex – a celui mai adecvat.

Fiecărui reflex îi corespunde deci o schemă oarecare, desemnată de condițiile sale. Și pentru fiecare excitație (reprezentând fenomenul) există un grad de aproximație cu care el corespunde unei anumite scheme – provocând reflexul respectiv.

§ 9. S'ar putea numi – dacă ne e permis un termen barbar – „subschematizare prin aproximație” sau mai scurt „subschematizare” subsumarea mai multor excitații la un loc sub o aceeași schemă desemnată de anumite condiții. Subschematizarea apare ca un postulat al oricărei activități. Individul agizează *ca și cum* schemele ar exista în afara lui și independent de el.

§ 10. Desigur, gruparea excitațiilor (fenomenelor) în scheme e făcută independent de orice logică. Totuși, în noi, ea corespunde logicei noastre curente. De ce? Pentru că după modelul clasificărilor de fenomene prin reacțiunile organismului s'a condus gruparea fenomenelor la cari aveam de răspuns prin acte mintale. Dar, în mod inițial, cu reacțiuni mintale n'avem de răspuns decât acolo unde aveau să urmeze acte motrice, materiale. Schemele trebuiau să fie aceleași căci altfel „mințea” n'ar mai fi putut călăuzi actele motrice.

Astfel, schemele ce existau înainte numai virtual, în mișcare, și-au dobândit și o existență reală dar în lăuntrul activității virtuale – mintale – care reprezintă [6] potențialitatea motricității (psihicul e virtualul motricității iar motricitatea virtualul psihicului).

„L'organisme classe nos manières d'agir, avant „que notre esprit ne classe les choses et c'est à travers „notre activité, â la fois variée et unifiant, que nous „apercevons les espèces et les genres“².

Astfel ieau naștere prototipurile, reprezentări ale schemelor.

SECȚIUNEA II

§ 11. În viața celei mai simple ființe animale, când activitatea e redusă la succesiunea dintre excitare și reacțiune, trecerea dela prima la a doua se face fără soluțiune de continuitate.

Excitarea, care reprezintă pentru individ: „mediul”, constituie un fel de întrebare, un fel de formulare a conflictului dintre individ și mediu.

Prin acest conflict, echilibrul dintre individ și mediu fiind într'o oarecare măsură sgduuit, o adaptare la noile condiții e necesară, iar adaptarea urmează ca o prelungire a excitării însăși.

§ 12. Individul nu cunoaște decât prin activitatea sa; orice acțiune efectuată devine o experiență iar totalul activității sale îi constituie „Experiența” sau „lumea”.

Pentru individul capabil de activitate practică (v. § 22) imaginea sau conceptul ce-l călăuzește îi servește atât ca motiv cât și ca obiect al actului său motrice. Pentru individul ce nu posedă decât activitatea reflexă – nu există *obiect* în afară de *act*; actul reflex e reacțiunea dar pentru individ acea reacțiune reprezintă totodată și mediul (excitarea). După cum am arătat mai [7] sus (§ 6), câte reacțiuni îi sunt lui posibile, atâtea circumstanțe există pentru el în mediul ambiant, din atâtea *obiecte* e compusă experiența lui, deci lumea lui. Aceasta e însă experiența sa organică iar nu intelectuală.

E totalul „asimilațiilor funcționale” pe cari le-a produs.

§ 13. Actul de adaptare consistă într'o mișcare simplă, total sistematic de modificări alcătuind reacțiunea. O reacțiune aducând totodată și înrâuriri asupra mediului dar și transformări intime ale individului putem distinge efectele acestea în: modificări transitive și modificări imanente individului.

§ 14. Individul având să facă distincție între acțiunile mediului asupra lui (centripete) și acțiunile sale asupra mediului (centrifuge), latura immanentă a propriei sale reacțiuni începe să reprezinte *obiectul*, iar din totalul sistematic de reacțiuni, acele elemente cari au efect tranzitiv constituie mișcarea propriu zisă. Astfel laturile *imanente* ale reacțiunii ajung să se *specializeze* ca activități „sensoriale”.

§ 15. Ele constituiesc adaptarea intimă a individului față cu sine însuși, față cu ceea ce fusese el anterior, iar în *subiectivitatea* individului ele se confundă cu excitarea, cu cauza excitării ea însăși. Ca atare, adaptările sensoriale servesc de călăuză celor motrice, cele motrice urmând ca reacțiuni provocate de adaptările sensoriale.

§ 16. O ipoteză care pare a se confirma prin însăși fructele sale e aceea că: după depășirea primului stadiu de dezvoltare a vieții animale, o cezură, o întârziere intervine între cei doi termeni ai adaptării, între excitare și reacțiune.

² Th. Ruyssen, *Evolution psychologique du jugement*, § 23 chap. V.

Actul de reacțiune motrice nu mai urmează imediat după excitare; acea ezitare, întârziere, intervine tocmai în vederea pregătirii reacțiunii motrice. [8]

§ 17. Actele sensoriale executându-se într'o varietate mai mare ca oricare fel de acte, deci superioară varietății actelor motrice, decurge din aceasta faptul că motricitatea nu e totdeauna adecvată diversității de împrejurări relatate de simțuri.

§ 18. Și chiar în afară de această cauză, activitatea reflexă e fatal predispusă la confuzii și decepții din pricina „subschematizării” (v. § 9).

§ 19. În vederea adaptării mai adecvate, fiecă act motrice, trebuie să fie influențat și de experiența precedentă a individului anume de acea parte dintrînsa care se cuprinde cu oare care aproximație într'aceiași schemă ca datele experienței prezente.

§ 20. Experiența precedentă apare ca o pregătire, ca o schițare a unei acțiuni motrice care s'a mai efectuat. E un act' potențial, *virtual* și care n'a devenit încă dinamic.

Câteva schițări de acestea, potențiale, se succedeză: e încercarea, deliberarea.

§ 21. În intervalul acesta, actul motrice e amânat până când, dintre virtualitățile încercate, individul după ce a ezitat, se oprește la cea care apare ca mai adecvată și – atunci – această oprire constituie deciziunea, sau rezoluția; actul potențial devine dinamic, deci virtualul se realizează.

§ 22. Producerea, „schițarea” acestor acte virtuale constituie pentru individul care evoluează: *un nou mod de activitate*.

Virtualitatea e psihicul și-anume: evocarea memorială.

Primul act de evocare e primul act virtual.

Cu acest pas e fundată viața psihică, activitatea mintală a individului.

Dacă „activitate practică” vom numi acea activitate motrice care (spre deosebire de cea reflexă, primitivă) [9] se călăuzește de un act mintal, – pasul acesta marchează intrarea în domeniul „activității practice”.

§ 23. Ceea ce umple cezura dintre excitare și reacțiunea motrice, fiind tocmai o reacțiune de altă natură (psihică), lasă reacțiunea motrice să urmeze ca un efect al celei psihice.

După cum prima formă a activității psihice e un fel de repercutare a formulei motrice C–R³ în lăuntrul, cezurii, astfel complicarea crescândă a psihicului se poate reprezenta printr'o nouă repercutare a întregii formule –, (cu cezura cu totul) – într'o cezura nouă situată între factorii celei dintâi.

Astfel principalele faze evolutive ale întregii activități psico-motrice (global considerată) ar putea fi reprezentate prin succesiunea formulelor de mai jos în care cezura ar fi reprezentată printr'o paranteză dintre termeni. Literele mici intercalate în paranteză arată acte psihice:

³ Prin C. însemnăm excitarea, prin R. reacțiunea iar trăsătura dintre ele e o legătură de continuitate.

C-R
C(-)R
C-(c-r)-R
C-(c-(c-r)-r)R

§ 24. Ogândire nesubstanțială a activității motrice, activitatea intelectuală, mintală, păstrează în desfășurarea ei aceleași legi și moduri de producere ca și cea din care decurge.

Cu alte vorbe: **actele mintale se urmează și se provoacă între ele (și în conexiune cu cele sensoriale) după aceleași reguli ca și cele motrice.**

§ 25. Activitatea practică poate fi de două spețe: *activitate practică directă și activitate practică mediată* (sau instrumentală). [10]

În prima din ele n'avem decât o motricitate (mai mult sau mai puțin complicată) – călăuzită de un singur concept: de cunoștința pe care subiectul o are despre circumstanțele actuale și care e conceptul ce stimulează actul (concept-stimul).

În cea de-a doua se cuprinde și întrebuițarea unui alt concept pentru a se agisa asupra conceptului stimul.

În termeni obiectivi, acest concept mediator, mijlocitor, poartă denumirea de obiect util, de *instrument* ori de procedeu.

În activitatea practică directă, conceptul reprezintă circumstanțele stimulente asupra cărora se îndreaptă actul. Intellectului incumbă aci să procure acel concept. Forma aceasta de activitate motrice călăuzită de o reprezentare e cea numită: instinctivă (din ea face parte și cea emotivă).

În activitatea practică mediată nu e suficient un concept, ci, unele din proprietățile cuprinse în alt concept sunt recunoscute ca putând înlesni o acțiune, *utilă* asupra circumstanțelor conceptului stimul. E necesară deci punerea în raport a două concepte, unul: stimul (obiect), celălalt: instrumental. Intellectului incumbă aci punerea în raport, recunoașterea strictei conexiuni între cele două concepte.

În activitatea directă, cunoștința (conceptul) e numai utilă, e ea însăși instrumentul.

În activitatea mediată, cunoștința implică și utilizarea unui obiect.

În prima, conceptul determină numai direcția acțiunii.

§ 26. Inteligența, ca activitate virtuală derivată din cea motrice și devenită autonomă, păstrează aceleași spețe de manifestări ca și aceasta, anume: percepțiunea sau elaborarea conceptului ar corespunde [11] reflexului pentru că nu presupune utilizarea nici unui alt concept.

Avem, apoi, activitatea logică. Ea ar corespunde activității practice și distingem și în ea o activitate directă și una mediată.

Activitatea, aci, trebuie să se îndrepte nu asupra circumstanțelor exterioare pentru că nu presupune actul motrice, ci se mărginește în interior și se îndreaptă numai asupra unui concept care pare a reprezenta „circumstanțele” (dar interne, memoriale, nu externe).

După cum trece dela un concept la altul, direct sau prin intermediul unui al treilea concept, activitatea logică e directă ori mediată. Activitatea logică directă e

cea care pune conceptele în conexiune, în raport. Cea mediată: raționamentul. Rezultat al activității intelectuale sunt diferitele grade de cunoștință: percepțiunea dă concepte de gradul întâi; activitatea logică directă produce concepte de gradul al doilea, după cum acestea s'au produs prin elaborarea diversului empiric.

Conceptele de gradul al doilea, presupunând pe cele de gradul întâi, presupun și aplicarea funcțiilor și elementelor apriorice esențiale. Dar nu numai atât ci, pentru trecerea de la conceptele de grad I. la cele de gr. II. trebuie un proces în plus (un proces de elaborare al conceptelor de gr. II.) Acest proces în plus e o funcțiune logică în care trebuie să vedem un element aprioric secundar.

Elaborarea conceptelor primare constituie experiența sensibilă, experiența realității. Elaborarea conceptelor secundare, nemai procurându-și materialul direct din sensibilitatea pură ci din memorie, constituie un *nou domeniu de experiență*. Cu punerea în raport a două concepte se începe experiența introspectivă.

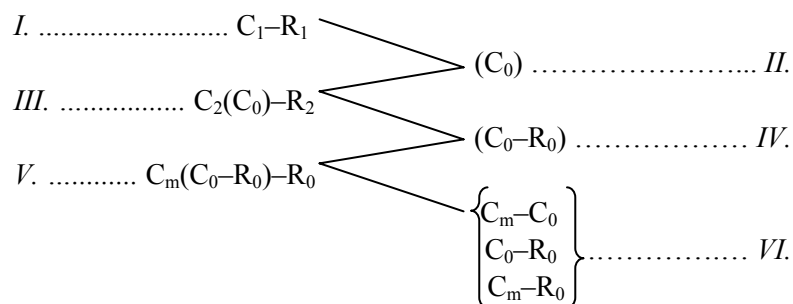
Conceptele primare constituiesc lumea empirică. [12]

Activitatea mintală reflexă (experiența sensorială) ne procură cunoștințe care se raportează la *realitate*.

Cunoștințele procurate de activitatea logică mediată au ca fundament conceptele primare cu raporturile dintre ele. Dar, cum în elaborarea lor nu e greu să se strecoare quasi-concepte (concepte false sau fantastice), cum conexiunea ori raportul nu se poate stabili arbitrar între orice concepte ci numai între cele ce fac posibilă o aplicare practică), cum conexiunea nu e valabilă decât sub controlul acestei aplicări (aplicarea practică), *urmează că* valabilitatea raționamentelor se controlează apriori numai prin condițiile necesare ale posibilității unui act.

Valabilitatea constatată prin confruntarea raționamentului cu condiția actului e: adevărul.

§ 27. Pentru a lămuri mai bine și într'o formă mai fixă cele expuse mai sus, vom da aci un număr de formule:

Aceasta e formula totală ce reprezintă paralelismul de dezvoltare a activității motrice și a celei mintale; în ea avem șase formule parțiale, așezate în două coloane verticale și unite prin linii ce reprezintă dependențele și [13] determinările mutuale

ale celor două coloane; coloana din stânga reprezintă progresul activității motrice (cu intrusiunea cezurei mintale); cea din dreapta, progresul activității mintale, izolată de orice atitudine motrice⁴).

SECȚIUNEA III

§ 28. Din tema totală că legile generale ale activității *mentale* decurg din acele ale activității motrice, avem a ne ocupa aici în special de activitatea rațională, de reflexiunea propriu zisă.

Desigur că nu dovedirea temei generale ne e aici scopul principal ci e ca, ajutându-ne de ea, să schițăm o teorie sistematică a cunoștinții.

§ 29. Având în vedere că și sensibilitatea e o activitate în strânse relații, de-o parte cu motricitatea, de alta cu gândirea, și generalizând faptul, vom avea un indiciu asupra analogiei dintre toate modurile de *Activitate*, „în abstracto”.

Activitatea fără a fi o entitate pur nominală, ei bazată pe analogii reale, va apare astfel ca *una*, sub numeroase aspecte – astfel cum în filosofia pantheistului din Amsterdam, substanța era una, apărând sub diverse „tribute”.

§ 30. În linii generale ne vedem înclinați spre un panteism dinamic. Dinamismul modern aplicat consecvent poate procura o întorsătură radical reformatoare concepției despre existență. De altfel se pare că numai cu o atare concepție se poate împăca tendința unificatoare a rațiunii cu datele generale ale experienței fizice și psihice. [14]

§ 31. Tot ce cunoaștem e activitate pentru că se cunoaște prin acte. Și totul se cunoaște prin acte pentru că viața e cea care cunoaște și viața e activitate.

Actul în sine nu e nici fizic, nici psihic ci modurile *activității cognitive* ne dau concepte fizice, când se referă la exterior, și psihice, când se efectuează prin introspecțiune.

Actul nu e material „în sine” pentru că materia, element static, substanța, e un concept rezultând din funcțiunile apriorice și e nota generală a experienței exterioare, sensoriale.

Psihicul, așa cum îl cunoaștem din introspecțiune fiind „memorialul” deci „virtualul”, nu poate constitui tocmai el *natura* actului în genere.

§ 32. Ceeace s’a spus despre „subiect” (anume că e incognoscibil, deoarece numai obiectul e cognoscibil și deoarece subiectul, pentru a fi cunoscut devine obiect și încetează de a fi ceea ce era), devine mai ușor de înțeles când prindem adevăratul său caracter: Subiectul e actul pur, actualul pur, pe când obiectul e memorialul, e virtualul; totodată: *trecutul și posibilul*.

*

§ 33. Terminologia psihologiei curente a creat și întreține o serie de confuziuni destul de grave în relațiile dintre diversele noțiuni filozofice. Ea e, de fapt, o

⁴ Textul §§ 25, 26 și 27 e reprodus în întregime, cu schimbări fără importanță, din *Apriorismul pragmatic*, vol. I. (*Elab. conceptelor*) §§ 23, 24, 25.

continuă și multiplă catahreză materialistă. Această terminologie „solidificatoare” vorbește de o „conștiință” *în care* să găsim concepte, ca niște corpuscule într’o cutie. Memoria e privită ca un rezervoriu de reprezentări cari *trec* pragul „în afară” sau „înăuntru” acestei conștiințe atenția e înfățișată ca un obiectiv de aparat fotografic ce „se îndreaptă” asupra diferitelor obiecte (desigur preexistente, existente *în sine* căci altfel nu s’ar putea îndrepta asupra lor). [15]

§ 34. De fapt conștiința e o calitate a elementelor memoriale și exclusiv a lor. Căci tot ceea ce e încă actual, (de ex. senzația pură fără acel adaos memorial prin care se face percepția, recunoașterea și asimilarea) nu stă „în” conștiință, ci numai reprezentările evocate ce i se atașează îi acordă calitatea de a fi conștient.

Îndreptarea atenției și evocarea memorială sunt de fapt unul și același fenomen mintal. Actul de evocare a imaginii e unul și același lucru cu actul atenției, iar materialul imaginii e însuși conținutul actului de atenție.

§ 35. Dar se ridică întrebarea: cum poate un act să aibă un „conținut”. Iar imaginea – ca atare, constituind o unitate indivizibilă – poate fi ea confundată cu un act?

După cum un animal, de ex. un vertebrat trebuie considerat ca indivizibil pentru că nu se poate fragmenta corpul său fără a-i schimba natura – de asemeni un act oare care, de ex. mersul, divizat fiind, nu mai continuă să fie mers, ci devine un număr de pași, iar pasul, divizat, încetează de a fi pas și devine un număr de acte de detaliu ale diverselor organe: nervi, mușchi, tendoane.

Și orice act motrice (și actul în genere) e de fapt un sistem de acte de amănunt ale nervilor, mușchilor, tendoanelor, glandelor... pe cari mintea le consideră global, după scopul sau destinația totală ce i se atribuie, deci după un anumit punct de vedere arbitrar ales.

Deci un act motrice, trebuie considerat în natura sa ca alcătuind o unitate indivizibilă.

§ 36. Ca unitate și ca sistem actul motrice posedă un conținut al său propriu, consistând în 1) totalitatea organelor puse în funcțiune, 2) direcția, 3) viteza, 4) durata și 5) ordinea în care sistemul de organe produc sistemul de mișcări de amănunt. Prin conținutul său orice act se distinge de un altul, avându-și individualitatea, individualuațiunea [16] sa, „ecceitatea” sa, Indiscutabil deci că același act nu se poate produce de două ori identic căci nu există repetare perfectă a unor aceleași condițiuni din conținutul actului.

*

§ 37. Nu există o „conștiință” ci o serie neîntreruptă de acte mintale dând succesiv „subiectului” diverse *atitudini* nestabile aceste acte au caracteristica comună de a fi „conștiente”. Obiectul *către* care ți’ndrepti „atenția” e de fapt *modul* în care ești conștient, adică atitudinea ta psihică dintr’un anumit moment. Toată ființa ta psihică, neputând avea decât o singură atitudine într’un moment, e necesar și de sine’nțele că nu poți îndrepta atenția decât într’o singură direcție și că’n „câmpul luminos al conștiinței” nu încap decât o singură idee clară și niciodată

două simultan. Ideile laterale, subconștiente sunt *atitudinile* ce se prepară, ce încep, – sau cele ce au încetat și se pierd treptat în măsura în care transformarea atitudinii progresează. Atât psihicește cât și fizicește, o atitudine care abia de curând a încetat se reia mai ușor decât una care nu s'a manifestat de multă vreme.

§ 38. Conștiința e numele generic al seriei de atitudini conștiente.

Atenția e calitatea care distinge atitudinile mintale *actuale*, de cele *posibile*.

Memoria e facultatea de a actualiza o atitudine mintală posibilă.

După cum un act motrice se distinge de altul prin *conținutul* său, de asemeni un act mental se distinge de un altul: închipuind astfel, pentru vorbirea curentă; „concepte” unitare, limitate, solidificate, ca în atomismul mintal al lui Herbart. [17]

CAPITOLUL II

Trei aspecte ale vieții psihice

SECȚIUNEA I

Devenirea și cauzalitatea în seria suflotească

§ 39. Prin termenul „cauză” vorbirea și credința curentă înțelege un fenomen anumit, un fapt limitat, o parte din totalul circumstanțelor antecedente efectului și anume: acel fapt sau grup de fapte a cărui absență sau prezență anunță respectiv absența sau prezența efectului.

§ 40. Totuși fenomenele lumii nu pot fi analizate și distinse precis unele de altele.

Nici unul nu începe *deodată* ci începutul însuși e o serie succesivă ce se desfășoară într'o serie de infinitesimale unități de timp.

Deci fenomenul cauzal fiind o parte organică din totalitatea fenomenelor antecedente, nu se poate preciza când începe a se produce „cauza”.

De asemeni, aceleași considerații fiind aplicate efectului, efectul apare ca o continuare a cauzei și chiar într'o continuitate fără soluție.

§ 41. Când, stând la umezeală, un grăunte de grâu încolțește, suntem dispuși de pildă să vedem în acțiunea apei: cauza – și în încolțirea grăuntelui: efectul.

Dar nu apa singură a prilejuit fenomenul germinației ci condițiile termice și luminoase, natura solului, [18] sunt circumstanțe cari au concurat tot atât la producerea fenomenului.

Ploaia e o cauză, dar nu *toată* cauza. Și nici cele enumerate mai sus: lumină, căldură, nu sunt toată cauza. Prezența grăuntelui în mediul propice, care presupune factorii indispensabili de mai sus, trebuia să fie produsă de o serie de alte condiții precedente. Și chiar dacă vrem să lăsăm la o parte toată seria condițiilor cari au adus concursul de împrejurări și ne mărginim la acest concurs de împrejurări, trebuie să constatăm că nu putem să le despărțim de altele din ce în ce mai depărtatei cu un rol mai puțin vizibil dar totuși indispensabil.

Prezența unor anumite substanțe aduse fiecare de împrejurări diferite în solul de cultură și în sămânță, ba chiar și, eventual, dispariția altor substanțe cari ar fi împiedicat germinația și cari erau prezente cu un moment înainte; distanțele și

intensitățile exact favorabile ale unor centre de influență, toate acestea fac parte din concursul de împrejurări, fără cari nu se știe ce ar fi urmat.

§ 42. Toată situația, tot statusul cosmic, în care intră și ceea ce numim „proprietățile” obiectelor, contribuie în diferite măsuri, mai mult ori mai puțin vizibile, mai mult ori mai puțin direct, la producerea oricărui efect. *Tot cosmosul iea parte și lucrează la încolțirea unui grăunte de grâu.*

Dar, de asemenea, dintr'un concurs de împrejurări nu iese un singur efect – ci toate modificările ce se petrec pe lume se țin între ele alcătuind un sistem de efecte.

Ca ele statusul general al cosmosului devine altul.

§ 43. Așa încât: cauza *totală* e: starea cosmosului într'un moment dat; iar efectul total e starea cosmosului în momentul următor. Cosmosul se transformă trecând prin diverse faze totale, succesive. Statusul precedent [19] devine statusul următor⁵). Divizarea succesiunii continue, în cauze și efecte, în precedent și subsecvent, atârnă de fragmentarea arbitrară a timpului în momente, operație pe care spiritul nostru o execută în părțile și în. totalul experienței.

§ 44. Dacă după statusul cosmic A, urmează statusul B, apoi C, apoi D, – cum trecerea e continuă, putem spune că A devine B, B devine C ... etc., sau:

Cum B nu s'ar produce fără A, ci urmează în mod necesar din el: A produce pe B, B produce pe C, etc.

Așa că, dacă nu voim să fragmentăm arbitrar fenomenele lumii, ci dacă le considerăm în totalitatea lor fără a rupe firele continuității, *succesiunea, devenirea și cauzalitatea ne apar ca termeni echivalenți*: ceea ce urmează dintr'o anumită situație nu e decât transformarea situației anterioare instabile.

§ 45. Aceleași considerații se aplică însă nu numai cosmosului dar ori căruia sistem închis pe care-l presupunem ca evoluând complet izolat de orice influențe externe.

Ca și cosmosul, experiența totală a unei ființe vii constituie „un sistem închis”. Pentru a lua în considerare lumea subiectivă – experiența *largo sensu* – a unui individ n'avem de ținut seamă decât de totalul actelor (adaptărilor) aceluia individ.

Relațiile de continuitate dintre ființa sa și mediul material înconjurător fiind ceva strein subiectivității sale, vom înțelege prin excitație: atât faptul limitat al excitării în măsura în care influențează asupra individului cât și întregul status al ființei (echilibrul său actual), întreaga sa constituție, adică felul său de a reacționa și întreaga sa experiență până'n momentul de față. [20]

Deasemeni, în reacțiune se cuprinde nu numai actul cu care individul răspunde necesității de adaptare ci tot ceea ce a rezultat, tot ce s'a modificat într'însul pe urma concursului de împrejurări ce au constituit excitarea.

Găsim astfel, în acest sistem închis, în acest cosmos subiectiv, aplicându-se tocmai aceeași identitate între succesiune, devenire, cauzalitate.

§ 46, Și cum, de fapt, indiferent de cauzațiunea lor externă, stările sufletești își au seria și motivațiunea lor proprie „*inter se*”, atunci, generalizând faptul și

⁵ V. *Elab. conc.* §§ 58–59 precum și, aci mai jos la „addenda et notanda”.

aplicându-l la ființele cu vieță sufletească, vom admite că seria stărilor sufletești e o continuă succesiune și devenire. *Fiece stare sufletească e astfel o transformate și un efect al stării sufletești precedente.*

§ 45. Numai o desăvârșită aplicare a acestei vederi poate da concepția cea mai adecvată despre vieța sufletească.

Astfel se lămurește și se precizează „the stream of consciousness”. Pivotal vieții sufletești fiind găsit în acest dinamism, devenim stăpâni pe mecanismul adevărat și încetează tentația de a recurge la entități mat mult ori mai puțin substanțiale. Această tentație, depășind caracterul pur dinamic al vieții, sufletești, a condus psihologia veche să închege unele elemente sub aspect static obicinuit, atât de fecund în erori.

§ 48. Dacă sub o excitare ce se prezintă ca o senzație (C), ființa vie reacționează executând reflexul R, dacă deci senzația C produce reflexul R, – și dacă termenii „producere” și „devenire”, referindu-se la vieța psihică luată global, sunt echivalenți, – urmează că e tot atât de exact să considerăm acest R ca o transformare a senzației C, deci să afirmăm că *C devine R*.

§ 49. Cu toată curiozitatea acestei afirmări, ea e totuși admisă implicit de însăși știința modernă.

Principiul conservării energiei e o formulă generală [21] ce decurge din legea cauzală⁶. Energetismul admite că orice cauză se prelungește în efectul său, continuând a fi ea însăși, în sensul că energia cauzei se găsește ea însăși întregă în efect, însă altfel manifestată.

Cu toate schimbările ce se produc când cauza devine efect, este *ceva* care rămâne în adâncul lucrurilor ca imuabil, iar știința denumeste pe acel imuabil: energie.

§ 50. Simplă „formulă” pragmatică, energetismul nu oglindește vr’o realitate absolută, și e destul de ambarasant pentru orice savant să precizeze cam „ce” ar fi energia. De fapt ea e o concretizare fictivă a acelu *continuu* dintre cauză și efect, ori dintre excitare și reacțiune.

S’a presimțit, s’a întrezărit întotdeauna această continuitate pe care am căutat noi s’o explicăm prin identitatea în ultimă analiză, dintre succesiune, devenire și cauzațiune.

În psihologie, corelația dintre energia impresiunii și aceea a descărcării sale sub forma de mișcare, a fost de atâtea ori notată și explicată prin același principiu al conservării energiei. Aci însă, noi vedem transformarea cauzei în efectul său ori succesiunea a două statusuri derivând unul din altul. Conceptul de energie nu ne ispitește decât la o utilizare foarte sobră, fiind în ultimă analiză: substanțial.

§ 51. Un fenomen psihologic de o deosebită importantă e acel al asociației stărilor de conștiință.

Afară, de o lărgire a denumirii – și a cadrului – (restrâns odinioară numai la asociația ideilor) și afară de studii de amănunt, nu știm ce inovație sau ce descoperire esențială a adus psihologia, în această chestiune, de la Hume încoace. [22]

⁶ A se vedea negreșit nota referitoare la acest paragraf, în „addenda”.

Aplicându-i însă principiul pe care l-am anunțat, al identității dintre succesiunea, devenirea și cauzalitatea termenilor seriali ai vieții sufletești, vom putea dobândi o lumină nouă în această chestiune ca și în altele.

§ 52. Stările de conștiință, ce se asociază, nu „ocupă” în acelaș timp „locul principal” în atenție ci: ele se succed.

Cum însă succesiune și devenire, devenire și cauzățiune (eficiență, producere) e unul și acelaș proces (când luăm precedentele și secvențele global, îmbrățișate într’o serie continuă) – urmează că o stare de conștiință (globală) devine cea următoare sau: o produce.

§ 53. Numele unei persoane ne evocă o anumită întâmplare din viața ei. Acea întâmplare evocă imaginea unei picturi. Imaginea picturii evocă amintirea împrejurărilor în cari am văzut acea pictură, într’un muzeu... și așa mai departe.

În cel mai adevărat sens al cuvântului, starea de conștiință care consistă în înțelegerea numelui persoanei, *produce*, deci cauzează o altă stare: amintirea unei întâmplări.

Fiecare din aceste stări nu e exclusiv intelectuală ci conține și un context bogat de adaosuri heterogene, (afectivo-motrice) constituind ceea ce James numea „franjurile conștiinței”.

§ 54. Plecarea din conștiință a uneia și înlocuirea ei prin cea următoare se face în virtutea uneia din cunoscutele împrejurări, cari favorizează „asociația” adică asemănarea și contiguitatea. Dar aceste împrejurări sunt tocmai acele cari fac ca o stare de spirit să se *transforme* în alta ori s’o *producă*.

Așa că cele două, trei sau patru cazuri de asociație sunt tot atâtea cazuri de *producere* a stărilor de conștiință. Producerea sau nașterea stărilor de conștiință, [23] cu cazurile, cu mecanismul și cu legile ei e una din marile chestiuni ale psihologiei.

§ 55. Afară de nașterea stării sufletești prin analogia sau contiguitatea cu cea precedentă, există și alte cazuri, – iar mecanismul e mai ușor de descoperit când lăsăm prejudecățile în părăsire și considerăm curentul conștiinței în toată puritatea sa.

Ideile nu se asociază, cum voia Herbart, care iluzionat de acest termen eronat și de altele ca acesta, – a creat o atomistică mintală după modelul celei cosmice a filosofului din Abdera. Ideile se *succed*, transformându-se unele în altele, pricinuinându-se. *Ideile se produc, unele pe altele*.

Și tocmai de aceea termenul „asociere” sau „asociație” e, după noi, impropriu căci exprimă o coexistență, o simultaneitate.

Și dacă totuși îl vom întrebuința, o vom face nu din respect pentru o greșeală consacrată ci pentru a nu îngreua textul nostru cu prea multe expresii neobicinuite.

§ 56. Când două idei se „asociază” se petrece înlăuntrul vieții sufletești un fenomen de același tip cu un anumit fenomen al vieții motrice.

Semnul stăpânului face pe animalul dresat să efectueze o anumită mișcare, de pildă: săritura.

Nu putem ști precis dacă asociația e făcută între imaginea semnului și imaginea motrice a săriturii, aceasta sublimându-se, concretizându-se, descărcându-se imediat în act. Imaginea nu e un element care poate exista izolat în conștiință ci imaginea e întovărășită de „statusul general” al subiectului, din acel moment.

Iar actul următor, eventual cu imaginea sa proprie, cu impulsunile sale, etc. E starea generală ce rezultă din starea sufletească anterioară. Prima a *devenit* a doua, a născut pe a doua. [24]

La ființele mai puțin inteligente stimulul mintal se transformă probabil într'un act neînsoțit de imaginea sa proprie – iar la cele mai bine dotate, într'un act „conștient” adică însoțit de imaginea sa proprie. În sfârșit, în stadii superioare de evoluție, concretizarea în act suferind slăbiri sau amânări tot mai pronunțate, transformarea se oprește numai la imaginea actului. Astfel se stabilește o habitudine a vieții sufletești, un mod de activitate spirituală: acel al transformării stimulului mintal într'un alt act, tot mintal.

§ 57. Astfel din simpla habitudine a „asociației” între idee și act (asociație ce se înfățișează la început ca un simplu raport de devenire) decurge *obiceiul* spiritului în general de a asocia și idei între ele fără acte motrice adică de a transforma unele idei în altele, pe acelea în altele, și așa mai departe, *fără ca actul motrice să survie în mod inevitabil*.

§ 58. Și pentru a'ntelege mai ușor această transformare a ideilor una în alta, să nu uităm că ideile, reprezentările sunt atitudini, *acte* spirituale și că derivarea, unui act, din altul, a unei atitudini din alta, e mai ușor de imaginat decât aceeași derivare între elemente *statice*, cum concepe psihologia veche reprezentarea.

SECȚIUNEA II

Fenomene psihice ca întrebări și răspunsuri

§ 58. Constatând identitatea dintre succesiune, devenire și cauzalitate în seria psihică, n'am desvăluit desigur întregă taina vieții spirituale.

Un principiu de a cărui enunțare nu ne putem lipsi e acela că în viața sufletească stările seriale se află între ele în acelaș raport ca întrebarea față cu răspunsul.

Procesul de trecere dela întrebare la răspuns corespunde adevăratului raport de cauzalitate sufletească. [25]

§ 59. Începând cu acel stadiu de evoluție în care fenomenele de conștiință nu pot fi presupuse, în care viața sufletească a individului e înăbușită în cea animală, – excitările, atingerile, lovirile pe cari le provoacă mediul extern, alcătuiesc un fel de întrebări, un fel de probleme. Acestor probleme individul trebuie să le găsească soluția cea mai apropiată. Împrejurările în cari individul se găsește constituiesc datele problemei. Actul care va răspunde e soluția. Câtă vreme problema nu-și află soluție individul nu-și află nici el restabilirea echilibrului.

§ 60. Problema poate fi însă îndepărtată prin două căi: fie prin actul individului, adică printr'o soluție operată de el însuși cu propriile sale mijloace, fie printr'un accident care îndepărtând (provizoriu sau definitiv) conflictul, echivalează pentru individ cu o soluție Care i-ar fi venit gata fără ca el să fi. contribuit cu nimic.

Cazul când individul contribuie cu mijloacele sale la restabilirea echilibrului prezintă diferite varietăți:

- a) Individul se adaptează pe sine fără a influența mediul material.
- b) Individul transformă mediul material, fără să transforme pe cel sufletesc, al său.
- c) Individul are o atitudine, mixtă transformând și mediul extern, și modificându-se și pe sine, sufletește.

Indiferent însă dacă actul său ține de una sau de alta din varietățile acestea, el tot are de executat o serie de *acte*. Acestea sunt cele de cari ținem seama și cari există pentru el căci lumea nu există pentru el decât în măsura și în modul în care el agizează. Ele, servind la restabilirea echilibrului său vital, sunt toate, acte de adaptare.

§ 61. Nu putem considera individul aci decât ca un centru de acțiune, fie că modifică copul său, fie că modifică corpuri de o mai mare sau mai mică proximitate; n'avem de luat în considerare decât faptul că din [26] acel centru de acțiune pleacă o mișcare de adaptare, de restabilire a echilibrului.

Și viața e o serie de asemenea acte. Orice modificare, orice proces care se petrece în statusul total al individului nu e decât o „soluție” la o „problemă”.

Chiar dacă mișcarea e îndreptată în afară, ea nu rămâne fără răsunet înlăuntru. Centrul de acțiune se modifică pe sine ori de câte ori produce un act. Indiferent de efectele centrifuge, orice act are și o influență centripetă – și ceea ce ne privește pe noi e tocmai efectul centripetal.

§ 62. Dacă termeni ca „problemă și soluție”, „întrebare și răspuns” par termeni figurați, când se aplică individului fără viață conștientă (sau presupus ca atare), calitatea lor de termeni proprii reînvie când viața conștientă se poate prezumă.

Dacă însă întrebarea și răspunsul, problema și soluția nu se mai iau într'o accepție restrânsă ce presupune exprimare și comunicare verbală, dacă nu ne mărginim la raportul dintre un „ego” și un „alter” conștient, ci prin „alter” înțelegem aci orice fragment al mediului exterior (indiferent dacă e sau nu conștient și comunicativ) atunci nu mai găsim nimic figurat în termenii „problemă și soluție”, „întrebare și răspuns”, nici atunci când ei se referă la fapte din viața elementară.

§ 63. Dealtfel, despre toate funcțiunile sau elementele unei vieții superioare putem spune că le găsim figurate în treptele vieții inferioare ale activității. Astfel, instinctul „figurează” inteligența sau e o inteligență figurată. Subschematizarea prin aproximație în activitatea motrice figurează o procedare prin analogie. Deasemeni în toate funcțiunile mintale despre cari în partea I a acestei lucrări (Elaborarea conceptelor) am spus că se efectuează mai întâi în act și mai pe urmă în minte, actul motrice *figurează* actul mental. [27]

Când am spune deci că actul figurează spiritul, n'am spune decât tocmai că în activitatea mintală („in mentis actu”) descoperim aceleași amănunte, aceleași legi, aceleași caracteristici ca în activitatea trupească.

Iar trecerea dela aspectul figurat la cel real al lucrurilor constituie tocmai aceea ce numim repercusiunea actului motrice în actul mental.

Actul motrice conține într'însul elementele actului mental tot în felul în care sămburele conține specia arborelui – pentru că de fapt mintea își trage esența din act așa cum arborele își trage substanța din sămbure.

§ 64. Dacă în viața primitivă succesiunile dintre excitații și reacțiuni ar părea că simulează succesiunile între întrebări și răspunsuri, – în viața spirituală întreaga serie de momente ce o constituie e chiar o serie de întrebări și răspunsuri.

După cum cosmosul fizic e mișcat de legea cauzalității universale astfel lumea introspectivă, spiritul, își are motorul în legea chestionismului universal.

Întrebarea e stimulul care pune în mișcare spiritul pentru obținerea unui răspuns.

Orice imagine, orice concepție, orice judecată, nu-și fac apariția în conștiință decât dacă sunt cerute; aceste acte psihice nu se efectuează decât în vederea unei necesități. Întrebarea propriu zisă e modul de manifestare subiectivă a acestei necesități și exprimarea ei.

În viața corporală, „problemele”, pe cari mediul le pune individului viu, cer soluții adică: adaptări nouă la anumite condiții. Adaptările acestea trebuie să se facă sub amenințarea suferinței trupești. Or, suferința stă chiar în faptul că se pune problema și că problema durează atâta timp cât nu s'a efectuat o adaptare, o „desproblematizare” mai mult ori mai puțin durabilă.

În viața spirituală întrebările sau problemele constituiesc suferințe psihice – (de intensități mult variabile). [28]

§ 65. Cum viața spirituală e pur memorială iar actualitatea nu e decât o notă accidentală în contextul unei imagini stimulate de anumite mișcări ori de schimbări în organele de simț – distingem deci două feluri de apariții în minte a imaginilor sensoriale:

- a) imagini solicitate de excitarea fizică a organelor de simț,
- b) imagini evocate de alte imagini.

Primele⁷, fiind evocări mintale ce vin să se atașeze la ceea ce am numit „senzația pură” actul fiziologic al organelor de simț împreună cu emoțiile și afectele conștiente fac parte din unicul caz în care un act mintal are o cauză fizică.

În fața excitării fizice a organului de simț de către anumite vibrații eterice, evocarea imaginii de culoare ce-i răspunde înfățișează un efect. Însă în fața acestei evocări trebuie să considerăm excitarea ca o întrebare.

În cazul al doilea de apariție a unei imagini în minte, – adică al doilea fel de evocare și anume: evocare solicitată de o altă evocare anterioară – ambii termeni ai relației de „cauzalitate spirituală” sau, ca să zicem așa, de „chestionaritate” constituiesc o serie homogenă.

Însă, evocările ce se cheamă una pe alta sunt, de fapt evocări ce se transformă una într'alta constituind fenomenul „asociației”.

§ 66. Astfel orice imagine, orice gând ce ne preocupă într'un anumit moment, cuprinde imboldul către un altul. Astfel ne amintim, astfel gândim.

Niciun gând nu apare în minte nechemat. Întrebarea e motorul dar și frâul gândirii. Și în orice gând zac chemările logice sau nelogice către alte gânduri. [29]

⁷ Percepțiunea o considerăm ca evocarea unui grup de reprezentări și proiectarea lui „în afară” pentru a interpreta cu el o excitare (un reflex nervos al unui organ sensorial).

Privind la pânza lui Delacroix: „La barque du Dante” sunt asaltat din diverse direcțiuni memoriale, și astfel pot să se deștepte’n conștiință, fie elemente de memorie afectivă, fie amintiri de scene prezentând oarecari analogii (de pildă pânza „Le Radeau de la Méduse”) fie gânduri conexe (pasagiul corespunzător din „Infernul” și cele ce urmează, sau precedează). Și fiecare din aceste evocări tinde să fie inițiala decisivă a unei serii asociative.

În cazul întâi elementele de memorie afectivă apar „ca și cum” cu vederea pânzei mi-ași fi pus o întrebare ca aceasta: „care e reacțiunea subiectivă ce se produce de obicei, sau care s’a mai produs altădată în sufletul meu” – adică, mai scurt „ce să fac?” – „la vederea unui asemenea cer, unei asemenea mări, unor asemenea suflete chinuite?”.

În cazul al doilea, amintirea pânzei lui Géricault revine că și cum m’ași fi întrebat: „care pânză” – sau mai scurt: „ce?” se aseamănă cu scena prezentă?”.

Într’al treilea: pasagiul corespunzător precedent sau următor din opera dantescă urmează unei întrebări corespunzătoare: „ce se’ntâmplase înainte” sau „ce a urmat după scena aceasta?”. Și atunci se pornește recitarea pasagiului, chemat, stimulat de impresiune.

Astfel judecata e tocmai fenomenul spiritual ce constă ca și cel fizic în *legătura* dintre cauză și efect.

După cum legătura de cauzalitate dintre un fenomen anterior și unul posterior poate fi ea însăși privită ca un *fenomen*, cosmic de sigur, de asemenea: conexiunea dintre două fenomene mintale; „întrebare și răspuns” poate fi constatată de introspecțiunea noastră și această constatare a conexiunii mintale constituie ea însăși un fenomen aparte: fenomenul mental al judecății.

Vederea unei banane ne amintește dulcele său specific și atunci efectuăm judecata (analitică de astădată): [30] banana este *dulce* (un fel de dulce). În această judecată avem termenii: *banana* (aspect vizual, tactil...) și: *dulce* (aspect gustativ) ambii termeni fiind imagini.

Însă din cei doi termeni, primul *produce* în minte pe celălalt. În clipa când îl produce, imaginea bananei se prezintă ca o întrebare, anume se prezintă ca incompletă. E o imagine care oferă diverse note precise, determinate, din diferitele surse sensoriale (vizuale, tactilă olfactivă, musculară) dar totodată prezintă și o *lacună*, o groapă, un neant, tocmai în locul unde trebuia să stea tot așa de clară și determinată: nota gustativă. Acest loc îl umplem, în exprimare, printr’un „ce?”, „cum?”, etc.

Întrebarea „cum este?”, „ce gust are” nu e un fapt deosebit de imaginea bananei însăși ci face parte chiar din această imagine, și e acea lacună care are să fie umplută, precizată. Mai scurt: imaginea, privită ca incompletă, întreabă ea însăși, cerând completare.

Invers, când gustul bananei ar evoca înfățișarea ei vizuală, atunci imaginea dulcelui specific nu apare ca o simplă constatare ci însoțită de un punct de întrebare ca și cum am zice: „gust de...?”. Aci, imaginea cuprinde elemente gustative, iar în locul celor vizuale: o lacună mare care strigă și solicită adumplerea.

Și când, acum, imaginea vizuală, aspectul exterior al fructului se evocă, atunci rezultatul total: „*gust*” – *de* – „*banană*” constituie de fapt o judecată, adică o conexiune de două elemente, (unități) mintale ce se produc unul pe altul. Prima imagine evoluează și se întregește devenind: *ceeace* era, plus *încă ceva*.

§ 67. De altfel, biologicește, primele manifestări ale intelectului luat ca facultate de a judeca, nu pot să fie decât raporturile de devenire (v. *Apr. pragm.* I. § 61) căci ele decurg imediat din activitatea practică directă.

Începând prin raporturile cari constată devenirea, deci cauzalitatea, în mediul empiric, spiritul constată mai [31] în urmă raporturile de devenire dintre elementele vieții spirituale.

Astfel dela forma primitivă a judecății, dela raporturile de devenire, se face trecerea la celelalte feluri de judecăți.

Toate însă în ultimă analiză se reduc tot la formula C_0-R_0 (Excitare producând o reacțiune, întrebare producând răspuns).

În judecată, raportul C_0-R_0 e însă interior: el constituie legătura dintre termeni. Dar întrebarea care, drept răspuns, face să se efectueze legătura dintre cei doi termeni, e la rândul său cauzată sufletește de anumite condiții, cu alte cuvinte: o judecată ca element mintal sintetic (concept de gr. II) trebuie să fie ea însăși global solicitată, tot așa cum chiar unul din termenii săi constitutivi solicită pe celălalt.

După cum o imagine B (evocată prin asociere de către imaginea A) e atitudinea mintală ce răspunde acestei atitudini mintale A (aceasta fiind, față cu ea, întrebarea și starea inițială) — deasemeni o judecată luată global e o atitudine ce trebuie să urmeze unui fapt mintal, cum răspunsul urmează unei întrebări.

SECȚIUNEA III

Perspectivism și puncte de vedere

§ 68. Cum prin termenul „cauză” se desemnează de ordinar un fenomen determinat, limitat și izolat de celelalte, adagiul curent că „aceși cauză produce totdeauna același efect”, încetează de a fi un adevăr. Nu e suficient ca fenomenul determinat să se producă pentru că efectul să se urmeze în mod inevitabil, ci e necesar ca fenomenul să se producă în anumite împrejurări. [32]

Căderea unei scânteii în praful de pușcă produce întradevăr explozia, dar nu totdeauna ci în anumite împrejurări favorabile.

Pot fi împrejurări defavorabile cari să împiedice explozia: dacă pulberea e umedă, efectul nu se produce.

Legea generală a cauzalității nu se exprimă complet fără clauza indispensabilă care menționează împrejurările analoge.

§ 69. Termenul „împrejurare”, departe de a avea determinarea, delimitarea celui denumit „cauză” e dimpotrivă de o desăvârșită elasticitate, designând toate situațiile și faptele cari n’au fost denumite prin „cauză”. Astfel prin adăogirea „împrejurărilor” la „cauză” se reconstituie de drept imaginea întregului status

cosmic care a precedat efectul, rămânând ca prin termenul destul de elastic: „efect” să se înțeleagă tot statusul cosmic ce urmează din cel precedent’, adică totalitatea schimbărilor cauzate de situația anterioară a universului.

Revenind la microcosmul unui individ, – va trebui să introducem un amendament analog în legea generală a activității lui – și vom spune atunci că aceleași excitații, în aceleași împrejurări vor atrage aceleași reacțiuni.

Acți prin „aceleași împrejurări” nu e nevoie să înțelegem și împrejurările exterioare căci acestea nu influențează reacțiunea decât în măsura în care pot modifica structura psicofizică a individului, deci în măsură în care, ca ecou al lor, individul prezintă anumite dispoziții interioare.

Dacă împrejurările interioare le considerăm date, reacțiunea e determinată complet de ele, indiferent căror situații cosmice se datoresc. O aceeași dispoziție psicofizică ar putea urma (prin subschematizare aproximativă) unor foarte diferite situații cosmice. În situația externă cu totul diferită, individul va produce deci un [33] acelaș act, *dacă* statusul său psicofizic e acelaș și excitarea a apărut ca aceeași.

§ 70. Dacă e adevărat a zice: „cauza stimulentă a unui act colaborează cu împrejurările” urmează că o aceeași întrebare nu va avea întotdeauna acelaș răspuns dela un acelaș individ și cu atât mai puțin dela indivizi diferiți.

La elaborarea răspunsului, colaborează împrejurările în care e pusă întrebarea. Sau, pentru a utiliza un termen curent: răspunsul depinde de punctul de vedere al chestiunii.

Unii cred că pământul se învârtește împrejurul soarelui, alții dimpotrivă: soarele împrejurul pământului.

Primii au ca punct de vedere poziția soarelui și a pământului față cu restul stelelor. Ceilalți, pozițiile succesive și aparente ale soarelui față cu meridianul locului. Pentru aceștia meridianul locului, e considerat „ab initio” ca normă ori criteriu imuabil și atunci, fatal, soarele va fi privit ca mobil. Pentru primii, punctul de vedere e mai larg: ei se ridică deasupra meridianului, deasupra pământului și deasupra soarelui – privindu-le pe ambele ca pe două corpuri siderale și judecând pozițiile lor relative față cu anumite puncte hipotetic fixe din întregul univers astronomic. Punctul de vedere, norma, criteriul, poate fi și raportul de poziție al tuturor stelelor vizibile, unele față de altele.

Celor ce cred că soarele se învârtește în jurul pământului, le lipsesc anumite cunoștințe, anumite date cari însă, tocmai prin prezența lor în mintea celorlalți, determină o schimbare a punctului de vedere.

§ 71. Pentru a da răspuns, ori soluție, unei probleme, ținem seama totdeauna de datele problemei.

Diviziunea numărului 6 poate să ne dea câtul 3 sau câtul 2 după cum divizorul e 2 sau 3. Astfel diviziunea apare aici ca faptul care transformă pe 6 într’un [34] *cât*; dar în ce consistă acel „cât” aceasta depinde de divizor. Divizorul e aci un fel de punct de vedere din care se face diviziunea.

Deasemeni diviziunea poate fi privită ea însăși ca punctul de vedere din care poate fi privită relația dintre 6 și 3 pentru a găsi numărul 2.

Nu din orice „punct de vedere” e adevărat că suma de 2000 va aduce o dobândă de 120 în doi ani ci numai dacă considerăm capitalul depus cu 3% pe an.

Datele problemei, ca și operațiile de efectuat, alcătuiesc punctul de vedere din care o soluție poate fi admisă.

§ 72. Revenind la seria actelor psihice (unde întrebare e excitarea și răspuns, reacțiunea), găsim reacțiunea ca necesară sau adecvată după modalitățile în care s'a înfățișat excitarea – o găsim deci adecvată din punctul de vedere al acelei excitații. Oricare amănunt s'ar fi schimbat între modalitățile excitației, punctul de vedere ar fi fost schimbat și el – *ipso facto* – și reacțiunea ce urma trebuia să se facă după alte considerente.

*

§ 73. Pentru ca spiritul să poată asimila ceva din haotica diversitate de impresiuni ce asaltează vecinie organele noastre de simț, trebuie în primul rând ca o evocare (element de memorie) să poată fi proiectată pe acei fond obscur. Ea va fi raza reflectorului care luminează o anumită porțiune a terenului sau a văzduhului, făcând abstracție de rest ca și cum n'ar exista. Spiritul efectuează astfel o selecție în diversitatea ce i se prezintă, îndreptându-și atenția numai asupra unei porțiuni din totalul excitațiilor ce-l solicită, alegând deci un anumit „punct de vedere”. De aci, o unică „*perspectivă*” i se deschide spiritului: tot ceea ce n'a fost luminat de atenție, nu poate face parte din percepțiunea sa. [35]

Aceste perspective, determinate de punctele de vedere (a căror alegere pare cu totul arbitrară) fragmentează totalul, fragmentează spectacolul global ce se prezintă simțurilor noastre.

Fragmentele acestea, întrucât constituiesc atitudini ale minții, deci „obiecte” ale atenției, devin pentru eul ce-și obiectivează reprezentările: lucrurile distincte ce alcătuiesc *lumea*⁸.

Percepțiunea fiind reacțiunea, fiind răspunsul minții (memoriei) la excitațiile organelor de simț, modalitățile ei depind atât de natura și de elementele excitației, adică de modul cum e pusă întrebarea, de datele problemei, – cât și de elementele memoriale pe care spiritul le alege pentru a le proiecta „spre” sursa de excitație. Însă această alegere de elemente memoriale e unul și același lucru cu „direcția atenției” adică cu „punctul de vedere”, cu „perspectiva” din care atenția privește în afară.

O aceeași excitație nu va cauza deci necesarmente o aceeași percepțiune decât *dacă* e posibil ca spiritul să adopte un acelaș punct de vedere. Dar spiritul posedă totdeauna, alte evocări disponibile, adică: masa de evocări disponibile e totdeauna alta.

§ 74. Evocările ce sunt spiritului posibile într'un anumit moment, depind de o multitudine de împrejurări și variază cu schimbarea acestor împrejurări.

⁸ Lumea fiind totalul experienții.

Se pot rezuma condițiile principale ale evocărilor posibile cam la aceste reguli de oarecare generalitate:

a) evocare care s'a efectuat de curând are mai multe probabilități de a se mai repeta, decât una de demult uitată.

b) evocare frecventă (în antecedentele subiectului) are mai multe probabilități de a se repeta decât una rară (habitudinea în amintire). [36]

c) acele imagini tind mai mult spre evocare, cari ocupă o treaptă mai înaltă în scara de valori actuală a individului sau au o strânsă legătură cu interesele ori preocupările momentului.

d) sunt anumite afinități alogice între imaginile mintale și stările coenesteziei generale (afectivo-sensoriale).

Afinitatea aceasta alogică, – (fie bazată: ^{1*} pe asociații normale, ordinare, ^{2*} fie pe asociații de memorie afectivă, ^{3*} fie pe o corespondență organică ascunsă în sistemul nervos;) face ca anumite percepțiuni, dacă nu chiar toate să constituie un oarecare grad de *iluzie*, adică să conțină un adaos de elemente cari să nu fi fost provocate de impresiuni ale organelor sensoriale, ci introduse în percepțiune pe căile enumerate la ^{1*}, ^{2*} și ^{3*}.

Percepțiunea alterată de aceste afinități alogice, nu mai poate fi considerată ca fidelă realității „externe”, dar reprezintă totuși, cu tot atât de just titlu: *o anumită realitate*. E o realitate văzută dintr'un anumit *punct de vedere*, sub o anumită „perspectivă”... (printr'o anumită „prizmă”, cum s'ar zice în tratatele de poetică).

§ 75. Spuneam mai sus că masa evocărilor disponibile spiritului e vecinie în schimbare, totdeauna „alta”.

Dar, chiar dacă s'ar admite o perfectă similitudine de material, spiritul totuși nu grupează totdeauna elementele percepției în același mod. E suficient să ne gândim că percepând de două ori același obiect, se poate să dăm, odată, mai multă importanță culorii, iar altădată formei sale; nu vom avea deci exact aceeași percepțiune: răspunsul nu poate fi același când întrebarea a fost pusă „dintr'un alt punct de vedere”. În *perspectiva* acelei percepții, elementele „formă” și „culoare” vor ocupa succesiv, planuri diferite.

Privind douăsprezece puncte, așezate la egală distanță între ele și la egală distanță de un centru, le [37] putem grupa cu imaginația, într'un dodecagon, în patru triunghiuri ce-și întretăie laturile sau în trei pătrate tot cu laturi întretăiate, și atâtea alte figuri ori combinații de puncte ni se pot desemna chiar dela'ntâia privire după punctul de vedere sau perspectiva ce adoptăm (pregătită și ea de anumite predispoziții). Deasemeni: altfel ne apare un obiect de demult cunoscut și altfel ne-a apărut același obiect prima dată. E că'n repetatele rânduri când l-am văzut ne-am creat o „perspectivă” rutinară. Un loc pe care-l vezi totdeauna noaptea ori în amurg îți va părea deosebit când l-ai vedea la lumina zilei. În diversele culte și religiuni vedem unele obiecte și ființe privite din *altă perspectivă* decât cea care ne e nouă obicinuită.

§ 76. Împrejurări ca acele din cazul 3) al punctului d) (vezi § 73) joacă *rol* covârșitor în percepția obiectelor dar mai ales în interpretarea lor ulterioară, în apercepție și recunoaștere.

Două-trei trăsături de creion sunt suficiente pentru a se recunoaște, într'un desen, conturul unei figuri complexe.

O linie orizontală, ea singură, îți poate fi de ajuns pentru a crede că vezi pe hârtie un desen schematic reprezentând fie largul mării, fie pustiul Saharei.

Un gest, o vagă mișcare, în mimica unei persoane îți revelează – sau pare că-ți revelează-o complexă stare sufletească.

Pentru că aceste slabe indicii să-ți poată deștepta în minte imagini complexe, stări cognitive, afective, memorio-afective, adevărate construcțiuni subiective, e nevoie însă ca în capitalul tău psihic să se găsească elementele necesare pentru asemenea construcțiuni, un anumit material care să se suprapună și să reconstitue conceptul sau starea psihică cu toate detaliile sale. Altfel, când acest material de construcție n'ar fi disponibil – micul [38] indiciu exterior dela care am fi pornit, (linia orizontală, gestul... în exemplele de mai sus) ar rămâne fără relief, ar trece neobservat.

Prezența acestor elemente e strict necesară pentru înțelegerea „totului”. Cei cărora acestea le-ar lipsi, ar interpreta lucrurile într'o manieră cu totul diferită căci s'ar găsi într'un alt „*punct de vedere*”.

§ 77. Punctele de vedere sau perspectivele atenției, constituind un factor decisiv în efectuarea creațiunilor mintale, în modificarea și modelarea materialului brut pe care ni-l oferă diversitatea haotică a experienței pure, – pot fi considerate epistemologicește ca o funcțiune, care contribuie la elaborarea conceptului – cum le-am considerat în partea I-a a „Apriorismului pragmatic” („Elaborarea conceptului”).

§ 78. Ocupându-ne de procesul asociației, am constatat cum un anumit conținut mintal poate să se înlănțue cu diverse alte conținuturi în momente diferite (§ 66). Pânza lui Delacroix ți-amintește odată de pânza lui Gericault, iar altădată, tot ea, cauzează emersiunea unui alt conținut mintal: un pasagiu din opera dantescă, – și altădată iarăși, printr'un fel de hiperbolism al atitudinii psihice, se transformă într'o imagine mai mult ori mai puțin complexă amintindu-ți de galeriile Louvrului.

Care e explicarea acestei diversități de direcțiuni pe care o prezintă seriile asociative pornite dela acelaș conținut mintal inițial?

Dacă imaginea pânzei lui Delacroix ar fi totdeauna identică cu sine însăși, – constituind deci o aceeaș circumstanță antedecedentă, – ar trebui să fie urmată de acelaș efect, deci ar trebui să deslănțue totdeauna aceeași serie asociativă. Dar un acelaș obiect, la fiecare dată, e privit „altfel”; conținutul sensorial, totalitatea excitărilor ce stau la dispoziția organelor de simț nu se acceptă global ci spiritul selectează numai o parte din ele, și acestea purtând [39] fiecare un anumit coeficient de importanță, sunt sintetizate în percepțiune.

§79. Deci ceea ce face ca obiectul să nu fie niciodată acelaș, e importanța, interesul, ce prezintă spiritului diferitele părți, diferitele „articulațiuni” ale unei imagini sau ale unui concept în diversele momente de evocare.

Direcția atenției, dictată de interes, e cea care face să se schimbe „punctul de vedere”, „perspectiva”.

Cu alte cuvinte, deci: perspectiva (sau p. de vedere) e dictată de *valoarea* pe care o are fiecui element psihic în momentul actual. Și această diversitate timeologică (de valoare), e originea diversificării în integrările asociative ulterioare.

§ 80. În teză generală:

Spiritul e funcțiunea evaluatoare în mod exclusiv.

Tot ceace evaluează e spirit.

Nu e altă caracteristică mai decisivă și mai tranșată care să distingă noțiunea de spirit de orice altă noțiune.

Și dacă fiecui spirit are o anumită scară de valori de-o *oarecare* permanență, care-l călăuzește în decursul unui oarecare interval, cu oarecare consecvență, aceasta se face prin acte de evaluare habituală.

Astfel: valoare, importanță, interes, sunt termeni cari în mod egal desemnează direcția atenției, adică punctul de vedere ori perspectiva.

Fără a considera activitatea sufletească în întregul ei, ci amănunțind-o și oprindu-ne cu cercetarea la succesivele momente ale „curentului conștiinței”, e de netăgăduit că cea mai înaltă valoare pentru moment o are elementul (fie el sensorial ori conceptual) asupra căruia se îndreaptă atenția tocmai în acel moment. De cumva ar fi vreun alt element care în acea clipă să prezinte [40] spiritului o importanță mai mare, deci să fie superior evaluat, atenția s’ar îndrepta acolo, căci acolo ar fi interesul și interesul determină punctul de vedere sau perspectiva din care spiritul privește lucrurile.

Deci, punctul de vedere acceptat exprimă maxima valoare a momentului. [41]

CAPITOLUL III

Silogismul și rațiunea

§ 81. Sub lumina considerațiilor din paragrafele precedente vom căuta să studiem mecanismul rațiunii, având convingerea că, în această materie, ankiloza logice formale poate fi îndepărtată cu ușurință dacă apelăm la anumite contribuții psico-biologice.

§ 82. E drept că teoria silogismului, așa cum o prezintă logica formală, a suferit în ultimele decenii un violent atac din partea scrutătoarei analize epistemologice. S’a constatat cu desăvârșire corespondența dintre, procesul mental al rațiunii și formula tipică a silogismului.

Însă contestările filozofiei moderne nu pot să treacă peste aceste anumite limite. Critica e ntradevăr întemeiată dar numai în sensul că: nu ne mai putem înșela considerând silogismul ca o realitate psihologică. Toată eroarea trecutului își avea temelul în încrederea că: procesul mental trece prin acele faze numerotate și etichetate de logica formală: „Vieța nu parcurge drumul său în bucăți, nu-l

fragmentează în unități disparate ci se desfășoară într'o continuitate ramificată, și fiecă ramificație își trage origina și explicația din „totul” care a precedat-o și care o susține.

Dar pentru a face analiza formală a valabilității raționamentelor, prin însăși rațiunea noastră, procesele gândirii logice trebuiau analizate, fragmentate în „faze”. Aceasta decurge din faptul că acuzatul e el însuși judecătorul său:

Rațiunea destinată, la origine, experienții sensoriale [42] (care, în interesul individului, trebuia să fie fragmentată în „solide”) nu avea cum să inventeze un procedeu special pentru discernarea lumii psihice – căci procedeu sau era unicul procedeu și era deci procedeu general al cunoștinței, aplicat dela cele mai simple până la cele mai complexe manifestări (fără fragmentări, percepția ar prezintă minții un haos de impresii continue indistincte). Și atunci analiza logică a inventat silogismul, ca pe o „schemă” demonstrativă a proceselor de raționament, sau ca pe o formulă dezvoltată.

§ 83. Psicologicește, între procesul real al raționamentului și silogism, deosebirea e aceeași ca între metaforă și comparație.

Metafora e adevăratul act de gândire; substituirea razelor arzătoare ale Soarelui cu săgețile lui Phoebus – pe baza asemănării, – transformarea termenului direct în acel figurat, – ține de ceea ce psihologia clasică numește „asociație”. În vorbirea poetică, adresându-se imaginației care poate depăși realitatea materială, „asociația” se exprimă sub forma sumară de metaforă: „*curg săgețile lui Phoebus*”.

Dar în vorbirea ce se adresează minților prea strâns legate de realitatea materială, această „asociație” nu va putea fi transmisă decât exprimată printr'o analiză factice, amplificată, punându-se față'n față ambii termeni, cel propriu și cel figurat: „*curg razele arzătoare ale soarelui care seamănă cu săgețile lui Phoebus*”. Comparația e îndeobște destinată fie minților plate ce nu pot face salturi mari deodată, – fie, în orice caz, să învedereze și să justifice cu precizie anumite legături logice.

Deasemenea, în vorbirea curentă – deci în afară de tratatele de logică formală – silogismul nu se va întrebuița decât tot pentru a lămurii, a învedera, a justifica, o concluzie. [43]

Atât comparația cât și silogismul sunt un fel de autopsii, un fel de diseccții, ale unor organisme cari au trebuit să fie mai întâi decedate. Ceea ce lipsește cadavrului e numai vieța, starea de funcționare; însă juxtapunerea elementelor anatomice și comparația organismului viu cu cel disecat (cu aplicarea metodei variațiilor concomitente) ajung să dea cunoștințe destul de bogate despre organismele vii.

Chimia dă ca o realitate formula AzH_3 a amoniacului cu toate că știe că, desfăcută în elementele acestea – astfel cum se prezintă formula – substanța încetează de a mai fi aceeași.

Deasemeni în cercetările noastre asupra rațiunii, pentru claritate și facilitare, ne putem servi de silogism, sub rezerva ca această formulă analitică să fie acceptată să reprezinte tocmai sinteza, atât de deosebită de elementele sale.

*

§ 84. Concluzia e o judecată – (un raport între noțiuni) – justificată de premise.

Pentru a cere justificarea unei concluzii căreia nu i se cunosc premisele, vorbirea curentă – în orice limbă – se servește de întrebarea „*de ce*” ori de echivalentele ei. Dar întrebarea „*de ce*” e mijlocul prin care obținem și alte categorii de justificări.

Premisa, cauza și scopul par, fiecare în felul său, justificări ale unui fapt.

Scopul (finalitatea) presupunând intenția, deci arbitrarul, formează un grup aparte, opus cauzei și premisei cari justifică necesarul.

Însă, pe când cauza și scopul justifică faptul petrecut el însuși, premisa justifică numai afirmarea sau convingerea despre el.

Această diferență între premisă – deoparte, – cauză, [44] și scop, – de alta – nu e o diferență de natură căci afirmarea și convingerea sunt și ele: fapte; deci premisa justifică tot fapte, ca și cauza, ca și scopul, dar fapte de o anumită categorie.

Premisa e cauza convingerii – (de aceea o numim motiv; adeseori; „motiv” fiind denumirea curentă a cauzei în seria fenomenelor psihice).

Astfel silogismul clasic al mortalității lui Socrate constă de fapt în această succesiune:

Cred că: oamenii sunt muritori

Cred că: Socrate e om.

De aceea cred că: Socrate e muritor.

Ambele premise constituiesc condițiile cauzale – cauza și împrejurările concluziei – această concluzie considerată fiind ca un act mintal).

§ 85. Față cu concluzia, premisele într'un raționament nu sunt de aceeași vechime ci logic și cronologic anterioare.

Dar și între ele considerate, premisele nu sunt simultan efectuate ci, una trebuie să fie mai recent ivită în spirit – fie creată, fie redeșteptată după un interval de uitare.

Cea recentă, intervenind în „mediul” întreținut de cea anterioară, *produce*, concluzia.

Astfel cea mai recentă premisă joacă în lumea mintală rolul cauzei ce intervine în anumite împrejurări pentru a produce efectul. Iar acele împrejurări sunt aci statusul anterior mintal.

Cum însă relațiunea cauzală e, în ultimă analiză, o simplă succesiune și devenire sau o transformare – se poate vedea că judecata, concludentă e o transformare a premiselor, – că premisele, adică statusul psihic dintr'un anumit moment, devin concluziunea, adică statusul psihic următor. [45]

„Asociația simplă – propriu zisă – cât și asociația multiplă – silogismul – sunt cazuri de cauzalitate psihică.

În primul fel de asociație factorul inițial (ideea dela care pleacă asociația) cuprinde global, confundate, cauza și împrejurările pe când în silogism împrejurările și cauza sunt distinct arătate în cele două premise.

§ 86. Silogismul fiind o relație de cauzalitate psihică, cei doi termeni ai săi, premisele și concluzia, se află între ele în același raport ca întrebarea cu răspunsul.

Prezența în minte a celor două premise e ea însăși stimulul care cere neapărat o reacțiune mentală, un răspuns – și concluzia e răspunsul care neapărat trebuie să urmeze problemei puse în termenii premiselor.

E drept că, în premise, întrebarea nu se prezintă chiar pusă sub forma interogativă, ea nu e pusă discursiv în silogismul tradițional – dar nu încetează de a fi totuși pusă.

Silogismul:

Peștii – vertebrate

Vertebratele – cerebrate

Deci: peștii – cerebrate.

pentru a lăsa să se evidențieze existența întrebării, ar putea să fie exprimat de exemplu, astfel:

Ce urmează cu privire la *pești*, cari sunt vertebrate
dacă știi că toate vertebratele sunt cerebrate?

R. = urmează că peștii sunt cerebrate

Întrebarea e inerentă uneia din noțiunile premiselor; atenția, spiritul o privește în special, pe ea, întrebător și pentru a-i putea găsi elementul cu care se poate umple lacuna care-i provoacă întrebarea, analizează notele conținutului cari la rândul lor ar putea avea vreo legătură ignorată cu noțiunea salvatoare. [46]

Odată găsită legătura, întrebarea planează asupra judecății întregi, așa cum am arătat în exemplul de mai sus.

Concluzia e reacțiunea ce urmează după apariția unei premise *asupra* alteia, (în „atmosfera” mentală produsă de actul mental al premisei precedente).

Silogismul e operația de deslegare a unei probleme în care premisele constituie datele și operația de efectuat, iar concluzia e rezultatul ce decurge. Ca atare, cum datele unei probleme constituiesc punctul de vedere din care rezultatul e valabil, concluzia silogismului e valabilă din punctul de vedere al premiselor adică: „date fiind premisele”.

Așa dar: *premisele e punctul de vedere din care un raționament e valabil.*

§ 87. Pentru ca o judecată să fie efectuată, deci pentru ca un raport între două concepte să fie creat cu ajutorul altor raporturi preexistente, trebuie mai întâi să existe întrebarea și să fie stabilit punctul de vedere.

Dar atât întrebarea cât și punctul de vedere decurg din interesul, din valoarea maximă a momentului.

Punctul de vedere e el însuși premisa acceptată și ca atare: *premisele acceptate exprimă valoarea a momentului.* (v. § 80). Într’adevăr, numai în măsura în care o judecată are o valoare, poate fi constituită în premisă.

Premisa, punctul de vedere al raționamentului trebuie să posedeze, afară de valoarea relativă a momentului, și o oarecare valoare permanentă de natură logică

(spre deosebire de „punctul de vedere” al asociației care poate fi de natură eterogenă, în special: afectivă) și grație valorii permanente pe care spiritul o atribuie premisei, – concluzia urmează să fie evaluată în acelaș mod.

O imagine, văzută printr’o lunetă cu lentila rău prețuită din cauza imperfecțiunii, va fi și ea prețuită exact ca și lentila. [47]

Concluzia fiind o exploatare a perspectivei descrise de premisă, fiind un fel de continuare o prelungire a aceluiaș punct de vedere care constituia premisa, va avea aceeași valoare ca și premisa.

Unele raporturi sau judecăți sunt considerate ca posedând prin sine o valoare logică absolută, adică o valoare logică bazată nu pe valoarea altei premise (din care ea însăși ar fi fost conchisă) ci pe însăși legile generale ale gândirii și aprecierii logice.

Aceste judecăți cari sunt totdeauna premise fără să fi fost vr’odată conculzii, – aceste: „*natura creans sed non creata*” sunt valorile logice fundamentale, ori, cu termenul uzual: „*axiomele*”.

Alături cu ele, jucând tot rolul de valori fundamentale dar păstrându-și valoarea nu pentru că e afirmată de legile logice ci pentru că nu poate fi negată, sunt postulatele și ipotezele. Ele sunt ca lentilele ce-și capătă buna apreciere după ce s’a constatat prin mijloace străine că imaginea procurată e valabilă: postulatele își dobândesc, prin repercusiune, valoare de la concluziunile lor confirmate indirect.

Concluziunile dobândite prin deducerea din diverse postulate și ipoteze, se susțin reciproc, constituind o țesătură de valori provizorii.

Toate concluziile (confirmate direct din premisele lor, sau indirect, prin comparație, experimente, intersusținere) pot deveni la rândul lor: premise, transmițând concluziilor lor exact aceeași valoare pe cari ele înșile o posedă sau au primit-o.

Astfel, concluziile axiomele se comportă ele înșile ca niște axiome. Astfel întreaga geometrie are aceeași valoare ca și axiomele dela cari pornește. [48]

CAPITOLUL IV

Pluralismul absolut

§ 88. Premisa, punctul de vedere al raționamentului trebuie să aibă afară de valoarea efemeră a momentului (manifestată chiar prin faptul că ocupă un loc în conștiință, că ține asupra sa atenția, că are deci un *interes*) trebuie să aibă, zic, și o oarecare valoare permanentă de natură logică, (v. § 87).

Însă elementele disponibile conștiinței într’un anumit moment pot determina un anumit fel de iluzionare: spiritul poate confunda valoarea efemeră pe care o are un element ivit în conștiință (de orice natură: sensorială ori conceptuală) adus ele interesul momentan, – cu o valoare permanentă.

§ 89. Cazurile de confuzie a valorii efemere cu una din valorile permanente sunt îndeajuns de frecvente și constituiesc simptome hotărâtoare în privința gradului și modului de cultivare mintală.

Înțelegând prin valoare efemeră: importanța momentană ce o pot avea diverse conținuturi mintale, intrate în „perspectiva atenției”, și studiind mai amănunțit această chestiune, am putea descoperi în completul lor: cari sunt împrejurările ce pot da unui element de gândire o momentană preponderență timeologică asupra altora, un interes maxim, și-l scot din întinericul uitării aducându-l în plin centru de gândire, de conștiință. De exemplu:

Noutatea ridică valoarea: percepem mai ales diferențele, schimbările. Interesul lor e biologicește mai [49] înalt, prentrecă ele presupun o eventuală adaptare nouă.

a) Dela scop valoarea trece întreagă asupra mijlocului; se urmărește apoi mijlocul ca valoare maximă.

b) Partea dobândește în anumite împrejurări valoarea totului și o substitue.

c) Similaritatea e, deasemenea, un caz de permutare a valorii dela un conținut la altul.

Remarcă. Nu e' greu de observat că aceste împrejurări în cari un element dobândește interes și apare în conștiință sunt, în parte, aceleași ca și cazurile „asociației” de idei.

Pentru noi „asociația” se înfățișează ca o transformare a unui cuprins mintal într'un altul (sau ca producerea celui următor de cel anterior). Oricum, conținutul nou decurge din cel anterior, ba e chiar într'o măsură acelaș și – ca atare – are aceeași valoare, moștenește acelaș interes. Acela însă, de vreme ce era prezent în conștiință, se presupune că posedă cea mai înaltă valoare momentană. Următorul, păstrându-i valoarea, va rămâne cu aceleași drepturi în conștiință până ce va suferi o nouă transformare.

§ 90. Aceste cazuri de dobândire a valorii efemere și de preponderență în conștiința actuală, sunt totodată și unele din cele cari în anumite condițiuni dau loc sus zisei confuzii cu o evaluare de natură permanentă (logică, estetică, economică).

Noutatea poate orbi provizoriu pe cineva (și provizoratul va fi mai lung ori mai scurt) în așa fel încât, numai prin noutatea sa, o teorie poate să pară mai adevărată (de-o mai înaltă valoare logică).

§ 91. Afară de cazurile enumerate și cari, fără a fi fenomene de natură logică, au totuși caractere intelectuale, cognitive și decurg din funcțiuni intelectuale – este și cazul frecvent, variat și complicat al intrusivității afectivității. [50]

Afectivitatea, dacă ea însăși e evaluarea polarizatoare și graduatoare sau dacă e ceva mai mult, e în orice caz un mod de reacțiune sufletească ce pare a contribui în cea mai largă măsură la direcția interesului, a atenției.

Adeseori elementele rechemate în conștiință, evocările, sunt o *transformare* (v. §§ 44,46) psihică a unei stări afective.

Sunt idei ce „ocupă” conștiința fără a avea nici o justificare în precedentele conținuturi pur intelectuale, dar ele sunt un fel de sublimare a afectului predominant. Și faptul acesta e tot atât de natural ca și faptul că unele idei *produc*, deci, *devin* stări afective.

Și afectele devenite idei, continuă să-și păstreze valoarea, importanța, și ocupă un oarecare timp locul de valoare maximă: atenția, – constituind puncte de vedere și de plecare pentru alte acte psihice nouă.

Astfel iluzionarea asupra naturii valorii se poate produce și aci: un gând de origine afectivă, având, ca atare, valoarea efemeră, – poate uzurpa valoarea perpetuă logică și deci poate fi luat drept premisă.

În mod subiectiv, concluziile ce urmează din această premisă apar ca justificate. Și ele sunt, cu drept cuvânt, adevărate: din punctul de vedere din care poate individul să judece în acea clipă. Și să nu uităm că individul judecă exclusiv din punctul său de vedere, neavând disponibile în conștiința sa decât acele elemente cari, grație circumstanțelor psihice sunt investite cu maxima valoare și ocupă, deci, perspectiva atenției.

Deci, indiferent de originea valorii, se poate afirmă că toate concluziile sunt juste din punctul lor de vedere – aceasta neînsemnând altceva decât că *fiecare concluzie posedă valoarea premiselor sale*.

Dacă premisele, constituiesc datele problemei, sau modul cum această problemă s'a pus spiritului, [51] atunci concluziile eronate sunt soluțiile unor probleme ai căror termeni au fost schimbați, alterați. Pentru cel ce constată o eroare în deducțiile altuia, deosebirea dintre modul cum și a pus el problema și modul cum și-a pus-o celălalt, îi sunt necunoscute. *Dacă primul s'ar putea transpune în conștiința celuilalt, împrumutând același elemente de gândire, cu același ton afectiv și fiecare cu aceleași valori efemere și ca aceleași valori permanente, problema s'ar pune și pentru el ca și pentru celălalt și i-ar recunoaște dreptatea „din punctul acela de vedere”.*

Dacă bazate pe premise aparent aceleași, două persoane scot concluzii diferite, faptul nu poate să arate decât că există o deosebire în accepția subiectivă a termenilor, în conținutul noțiunilor, – în scurt: că problema a fost „altfel” pusă.

Avem fiecare experiențe atât de deosebite, grefate pe tendinți, nevoi, afecte, atât de felurite și așezate pe atât de diferite scări de valori, încât nu știu cum o problemă ar putea fi pusă de două ori exact la fel.

§ 92. Superioritatea mintală nu poate li dedusă din situația avantajată a celui ce posedă mai multe informații, din experiență, asupra unei chestiuni. S'ar putea atribui o oarecare superioritate minții care cu o mai mare promptitudine recheamă din întunecata depărtare a „uitării” acele elemente cari ar da cea mai bună adaptare mintală posibilă.

Criteriul superiorității mintale trebuie căutat în posibilitatea adaptărilor mintale – ținându-se seama însă, de materialul experienței totale și de ușurința cu care e utilizat acest material într'o cât mai largă măsură.

Nu calitatea absolută a adaptării poate călăuzi întru distincția superiorității, căci nici o adaptare nu poate fi absolut cea mai bună. Făcându-se de către un individ în împrejurări particulare, adaptarea poate fi cea [52] mai bună numai

pentru *acele* împrejurări. Dar, dat fiind infinitul combinațiilor de împrejurări posibile, urmează de aci infinitul adaptărilor posibile, nici una din ele neputând fi decât relativ bună.

În vederea oricărei adaptări, psihicul utilizează tot ce-i stă la dispoziție într'o anumită clipă. Ceeace nu-i „vine'n minte” nu poate fi considerat ca disponibil căci numai grație unor împrejurări extrinseci, fortuite, elementele – posedate dar uitate – n'au avut destulă forță ca să se evoce la momentul oportun. Astfel elementele acelea lipsesc cu totul dintre datele problemei așa cum și-o pune spiritul individual, ele lipsesc din punctul de vedere al acelei minți.

Deci orice adaptare e cea mai bună posibilă pentru cel ce-o face și în clipa în care o face – și e cea mai bună pentrucă e unica posibilă⁹.

Ca să efectueze o adaptare mai rea în clipa în care ar putea efectua una mai bună, ar trebui să aibă o asemenea intenție, și atunci: tocmai (dată fiind intenția aceasta, din punctul ei de vedere) adaptarea pe care noi o considerăm ca mai rea, ar fi de fapt tocmai cea pe care o caută individul deci, pentru el, cea dorită sau cea bună.

§ 93. Chestiunea superiorității mintale se pune adesea 1) fie relativ la un capital de cunoștințe, – și atunci avem a face cu o superioritate materială; 2) fie relativ la organizarea scării de valori, în care sunt așezate pentru individ diversele reprezentări ale sale, deci relativ la importanța, la interesul ce-l comportă elementele din capitalul său intelectual. O atare organizare a valorilor „interesului” e conexă funcționării memoriei, deci acelei superiorități de care vorbeam în § 92. [53]

Oricum, superioritatea organizării scării de valori e de natură psihologică și poate fi dobândită ori măcar adânc influențată printr'o bună și suficientă cultivare și ordonare a funcțiunilor și elementelor mintale ale oricărui individ.

Cât despre acea iluzionare care face să se atribue valoare logică (permanentă) unui element de valoare efemeră (grație interesului de moment) ea revine tot la cazul al doilea și nu e decât un defect de ordonare a funcțiunilor și elementelor pe cari orice individ le posedă.

Superioritate cu adevărat logică nu există pentrucă erorile sunt totdeșina numai psihologicește motivate.

Logicește nu există diferență între indivizi¹⁰.

Un sofism de pildă, e din punctul său de vedere perfect logic, justificat și anume:

Dacă e intenționat, atunci intenția de a mistifică îi este una din premisele sale (fie că ar fi sau nu exprimată).

Dacă nu e intenționat, sofismul poate fi datorit fie intrusiunei afective, fie interpretării greșite a sensului unui termen, fie alterării cantității sau conținutului

⁹ Nu e însă și cea mai rea, pentrucă e făcută pentru îndepărtarea suferinței – a problemei – și deci „ipso facto” are caracter de „pozitiv”, de „acceptabil”.

¹⁰ În privința superiorității mintale a se vedea mai departe cap. VII și VIII.

unuia. Atunci, în primul caz: afectul face parte în mod ocult dintre datele problemei, e o premisă, e unul din punctele de vedere din care individul raționează, și deci, din acest punct de vedere, raționamentul e justificat.

Premisele afective ca și cele intelectuale se transformă, se sublimează în acel conținut mental numit: *concluzia* (v. § 46).

În cazul al doilea și al treilea, termenul luat cu sens eronat sau cu cantitate alterată nu trebuie considerat în accepția sa obicinuită ci în accepția în care l-a luat cel ce a raționat: [54]

Un copil, începător în aritmetică, susținea cu convingere că trei și cu patru fac șase. Explicația era că, numărând, el denumea unitatea a șasea cu vorba „șapte” iar unitatea șaptea cu vorba „șase”. Astfel de erori, exclusiv terminologice – mai ales în domenii cu terminologia elastică și cu nuanțe numeroase în sensuri, pot ades să ne apară ca paradoxe ori ca adevărate enormități logice.

Paradoxul adevărat al literațiilor e în genere un adevăr logic cuprinzând numai 6 iluzorie contradicție verbală.

Raționamentul ce pare fals pentrucă e făcut cu un termen greșit interpretat ori cu sens schimbat, e valabil pentru sensul cel nou.

Subiectiv, toate raționamentele sunt valabile, toate convingerile sunt justificate în mod absolut.

Și există atâtea „absoluturi” câte subiectivități, iar în afară de ele: nici unul.

NOTA REDACȚIEI

Reeditarea *Apriorismului pragmatic. Contribuțiuni la psico-biologia gândirii* de Eugeniu Sperantia va continua în numărul viitor al „Revistei de filosofie”.

Paginația originală a volumului apărut în 1922 este redată, în paranteze drepte, în text. Am păstrat ortografia originală.

Textul lucrării a fost îngrijit de Victor Emanuel Gica.